

A SZEGÉNYSÉG MAGYARORSZÁGON – AZ ARÁNYOSÍTOTT DEPRIVÁCIÓS INDEX KONCEPCIÓJA ALAPJÁN

A szegénységkutatás szakirodalmának megismerése során hamar kialakul bennünk az a vélemény, hogy a szegénység kutatásának nincsen mindenki által elfogadott paradigmája, a szegénység mérésének nincsen mindenki által elfogadott mérőrúdja. Noha a megközelítések többsége besorolható az abszolút vagy relatív, illetve jövedelmi vagy deprivációs ellentétpárok által meghatározható négy típus valamelyikébe,¹ továbbá ismervé, hogy ma különösen a nemzetközi összehasonlításokban a relatív jövedelmi szegénység koncepciója a leggyakrabban alkalmazott elképzelés, ki kell emelnünk, hogy a szegénységkutatást folyamatosan jellemzik azon erőfeszítések, amelyek új, nehezen besorolható megközelítéseket eredményeznek. Jelen tanulmányban egy ilyen új megközelítést, a lakossági standardok (vélemények) által súlyozott relatív deprivációs koncepciót kívánjuk bemutatni, értelmezni, adatokkal szemléltetni, és részben összehasonlítani a leggyakrabban használt relatív jövedelmi koncepcióval. Ez összhangban van korábbi elképzeléseinkkel és gyakorlatunkkal (Andorka–Spéder 1996), amely szerint a szegénységről árnyaltabb képet kapunk, ha párhuzamosan több szegénységi koncepciót alkalmazunk.

Az ismertetendő *arányosított deprivációs index* módszerét ismereteink szerint Bradshaw és Halleröd dolgozta ki (Bradshaw et al. 1998; Halleröd et al. 1997).² Kiindulópontként a többdimenziós hátrányos helyzet, azon belül is a townsendi koncepció és gyakorlat állt, amely szerint az egyének és a családok anyagi státusát az életkörülmények komplex együttesével kell mérni. Az újdonság, hogy az elméleti megfontolások alapján a korábbi kutatások által kiválasztott életkörülményeket, súlyozások alapján a korábbi kutatások által kiválasztott életkörülményeket, pontosabban az egyes dimenziókban megmutatkozó deficiteket súlyozzuk. A súlyozás alapja pedig nem kutatói döntésen és nem is statisztikai eloszlásokon alapul,³ hanem *lakossági véleményeken*, a véleményekben megragadható minimumstandardokon.⁴ A kérdőívben ugyanis kérdés szerepel arra vonatkozóan, hogy az érintettek egy adott életkörülmény-komponenst elengedhetetlennek tartanak-e a tűrhető megélhetéshez. Azaz pontos képünk alakul ki arról, hogy a lakosság milyen arányai tartanak egy-egy életkörülmény-összetevőt elengedhetetlennek. Egy adott életkörülmény esetében tapasztalható deficit pedig annál nagyobb súllyal szerepel az összegző indexben, minél többen mondják róla, hogy léte a tűrhető életkörülményekhez elengedhetetlen.

¹ A megközelítéseket a mögöttük meghúzódó előfeltételezések alapján részletesen tárgyalom nemrégén megjelent munkám 3. fejezetében (Spéder 2002).

² Ugyanezen irányba mutattak Andress kutatásai is (Andress–Lipsmeier 1995).

³ Mint például a „Z-score”-ok esetében.

⁴ Ez alapján a koncepció a szubjektív megközelítések csoportjába sorolható be.

Ezen új koncepció központi elemének, a társadalmi minimum standardjai mérésének, a „tűrhető életkörülményekhez” elengedhetetlen összetevők feltárásának központi jelentősége lehet a napjainkban egyre gyakrabban tematizált „kizárás vs. integráció” (exclusion vs. integration) problematikájának empirikus vizsgálatában is (Kronauer 1997; Ferge 2000). Anélkül, hogy e tematikát részletesen áttekintenénk, megemlíthjük, hogy a szegénység – egy politikailag kezdeményezett hangsúlyváltás következtében – gyakran „neveződik át” kirekesztéssé. A fogalom ezen jelentésmódosulása, vagy inkább a „jelenség fogalommódosulása” nem teljesen indokolatlan. Hiszen a szegénység egyik megközelítése szerint azokat kell szegénynek tekinteni, akik olyan kevés erőforrással (jövedelemmel) rendelkeznek, hogy nem képesek részt venni a szokásszerű, mindennapi életben. Az erőforrások alacsony szintje tehát a részvételből, a társadalmi integrációból való kizár(ód)áshoz vezet. Ezen erőforrásokon alapuló *exclusion*-megközelítéseket így *strukturális* megközelítéseknek is nevezhetjük. Ugyanakkor ezen elemzési szint esetén nem igazán látjuk értelmét az új fogalom(pár)nak, hiszen a fenti célra a szegénység, illetve a (többszörös) depriváció kiválóan megfelelnek. Az általunk itt alkalmazott koncepció, a *résztvevők véleményének* figyelembevétele, az egyéni mérlegelést és a társadalmi normaképződést is a szegénység definiálásának részévé teszi. Vagyis túlmutat a strukturális hátrányos helyzeten, amennyiben azt a lakossági véleményekkel, a véleményekben megmutatkozó normákkal súlyozza. Mi éppen ezt tartjuk a szegénység fogalmát meghaladni akaró *exclusion*-koncepció egyik meghatározó jellemzőjének. Kik azok, akik nem csak kevés forrással rendelkeznek, de nem rendelkeznek azon „kellékekkel”, életkörülményekkel, amit a többség („társadalom”) a „tűrhető életkörülményekhez”⁵ elengedhetetlennek tart. Kizáró-kirekesztő „stigmatizációs” folyamatok ugyanis éppúgy elindulhatnak a strukturális helyzetekből, mint ahogy meg- és elítélő véleményekből, normákból, többség vagy meghatározó kisebbség által fontosnak tartott életformákból. Úgy gondoljuk tehát, hogy az alább részletezett koncepció közelebb visz az anyagi kívülrekedtség, kizáródás értelmezéséhez.

Dolgozatunkban első lépésben megvizsgáljuk, hogy a vizsgált életkörülményeket tekintve Magyarországon milyenek a „társadalmi standardok”. Ezt követően kialakítjuk az anyagi helyzet arányosított indexét, majd az indexet felhasználva határozzuk meg az anyagi depriváltak körét. Ezt követően a depriváltságot összehasonlítjuk a relatív jövedelmi szegénységgel. Végül megvizsgáljuk, kik és mennyire érintettek egyik, másik vagy mindkét szegénység által.

Adatfelvételünk egy nemzetközi együttműködés keretében készült el.⁶ A magyarországi lekérdezés 1999 novemberében történt, 1510 kérdezett szerepelt a mintában. A mintát kor, iskolai végzettség, nem és településtípus szerint súlyoztuk; elemzésünkben mindig a súlyozott adatokat használjuk.

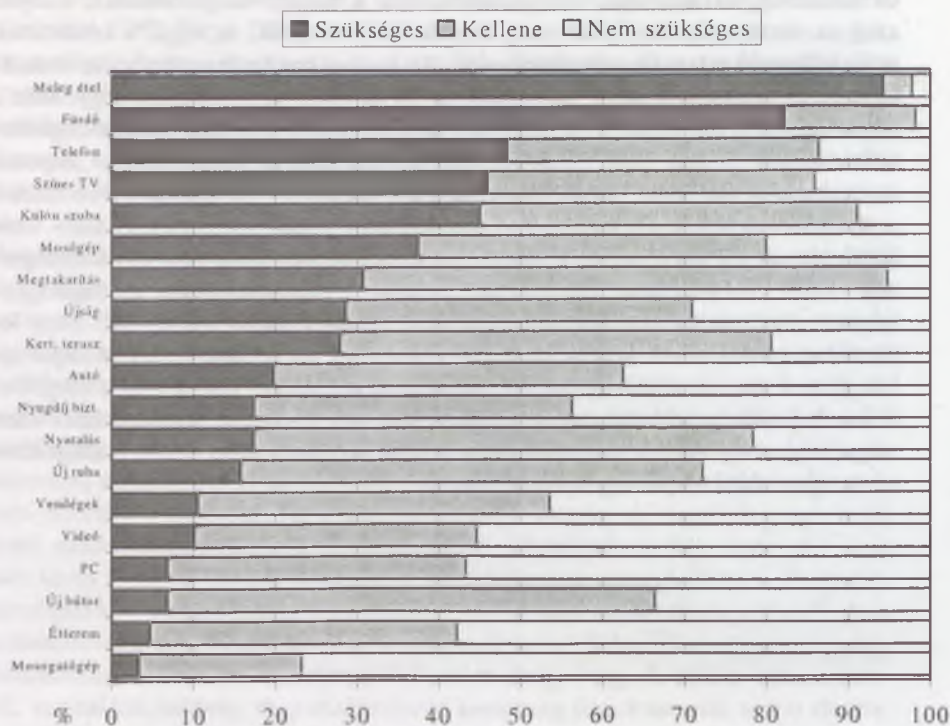
⁵ Külön tárgyalandó a nem kényszerből más életmódot választók köre.

⁶ A nemzetközi összehasonlító kutatást a berlini WZB irányítja, a következő országok vesznek részt benne: Németország, Svédország, Olaszország, Törökország, Görögország, Szlovénia (Delhey et al. 2001).

A minimális életkörülmények magyarországi standardjai

Első lépésben tehát azt tekintjük át, hogy a népesség milyen aránya tartja az egyes életkörülmény-összetevőket elengedhetetlennek a túrhető megélhetéshez, melyek azok az összetevők, amelyeket még kívánatosnak tartanak, és végül a kérdezettek mely jellemzőket tartják szükségtelennek. Az *1. ábra* tanulmányozása során első látásra az a szembetűnő, hogy viszonylag kevés az olyan életkörülmény-jegy, amit a népesség döntő többsége (több mint 80%-a) a minimális megélhetéshez elengedhetetlennek tart. A két, majd mindenki által elengedhetetlen komponens – „naponta egyszer meleg ételt enni” és „fürdőszoba/WC a lakásban” – a legalapvetőbb emberi szükségleteket fedi le. Ugyanakkor viszonylag nagy – szám szerint 8 a 19-ből – azon körülmények száma, amelyet a népességnek még az egyötöde sem tart szükségesnek. Ezek: PC-tulajdon; videótulajdon; önálló nyugdíjbiztosítás; mosogatógéptulajdon; havonta egyszer étteremben étkezni; vendégfogadás; elöregedett bútor lecserélése; rendszeresen új ruha vásárlása; évente egy hét üdülés. Nem állíthatjuk tehát, hogy a magyar népesség nagyon tágan, „nagyvonalúan” húzná meg a megélhetéshez legszükségesebbnek tartott tényezők körét. A minimális standardoknak ezen szigorúsága még inkább kiviláglik, ha a magyar megoszlásokat a más országokban adott válaszokkal vetjük egybe (*1. táblázat*).

1. ábra
Mi szükséges a tūrhető életkörülményekhez?



Forrás: Euromodul, NKI.

1. táblázat

A tűrhető megélhetéshez az alábbi életkörülményeket elengedhetetlenül szükségesnek tartók részaránya, százalék

	Magyar- ország	Kelet- Németország	Nyugat- Németország
Naponta legalább egyszer meleg étel	94	91	87
WC és fürdőszoba vagy zuhanyzó a lakásban	82	93	92
Színes TV	46	72	59
Mindenkinek van önálló szobája	45	55	48
Telefón	43	76	74
Automata mosógép	37	92	88
Havonta legalább 5000 Ft-ot félre tudjon tenni	30	43	38
Egy újság előfizetése	29	34	27
Kert, terasz vagy kellemes környezetre nyíló erkély	28	19	20
Autó	20	61	46
Évi egyhetes üdülés	17	34	29
Önkéntes nyugdíjpénztári tagság	17	27	36
Rendszeresen vásárolhasson új ruhát	16	26	24
Havonta egyszer meghívhassa barátait	10	17	18
Videomagnó	10	15	12
Lecserélhesse előregedett bútorait	7	19	15
Személyi számítógép	7	13	14
Havonta egyszer étteremben ehessen családjával	5	12	12
Mosogatógép	3	12	20

Minden életkörülmény esetében Magyarországon a legalacsonyabb az adott összetevőt elengedhetetlennek tartók aránya. Az egyik kivételt a „naponta egyszer meleg ételt enni” alapszükséglete képezi, a másikat a „kert, terasz vagy kellemes környezet”. Ez utóbbit tekintve, feltételezéseink szerint a mezőgazdasági önellátáshoz elengedhetetlen földterület fontossága jelenik meg a véleményekben. A Magyarországra jellemző alacsonyabb standard-szint mind a modernizációs (Zapf 1994) hipotézis, mind pedig a jóléti gazdaságtan (Atkinson 1989) perspektívájából logikus. Ezen megközelítések szerint ugyanis az anyagi jólét (GDP) növekedésével, a rendelkezésre álló erőforrások bővülésével nő az átlagos, szokászerű fogyasztáshoz tartozó javak köre. Magyarországon tehát azért kaptunk alacsonyabb arányszámokat,

mert országunk gazdasági fejlettsége, anyagi gazdagsága a németországiétól elmaradt. Ha azonban a két német társadalmat hasonlítjuk össze, akkor a fenti hipotézisnek ellentmondó összefüggéseket tapasztalunk. Köztudott, hogy a reáljövedelmek Németország nyugati felében még ma is magasabbak (Noll–Habich 2000). A minimális megélhetés tényezőit tekintve viszont tíz esetben egyértelműen Kelet-Németországban magasabb az azokat „elengedhetetlennek” tartók aránya. Csak két item esetén (önkéntes nyugdíjpénztár, mosogatógép) tapasztaljuk, hogy a nyugatnémet népesség elvárásszintje a keletnémeténél magasabb. A két Németország esete tehát ellentmondani látszik a modernizációs és/vagy jóléti ökonómiai elvárásoknak.⁷ A két Németország esetében megmutatkozó eltérő arányszámok („társadalmi standardok”) arra világítanak rá, hogy az egyes társadalmakon belül történelmi időhöz és társadalmi relációkhoz is kötődők azon mechanizmusok, amelyek az elégséges életkörülményekhez szükséges összetevők szintjét és szerkezetét, pontosabban a rólu-
 luk kialakított képet, elképzeléseket létrehozzák.

Megvizsgálhatjuk, hogy van-e eltérés az egyes társadalmi csoportok között, van-e különbség az elégséges életkörülményekhez elengedhetetlen összetevők megítélésében (A1. táblázat).⁸ Természetesen nem minden ismerv esetében azonos a kapcsolatok iránya és erőssége. Összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy többnyire a fiatalabb, illetve magasabb státusúak (magas iskolai végzettség, „fehérgallérosok”) rendelkeznek magasabb igényszinttel a „minimum életkörülmények” színvonalát tekintve (A1. táblázat). A jövedelmi helyzetnek is van némi befolyásoló szerepe, ám kevesebb, mint amit előzetesen vártunk. A szegények igényszintje egyes esetekben (pl. külön szoba, új ruha, színes TV) alig marad el a nem szegények minimum-igényszintjétől. (A1. táblázat) A rendelkezésre álló erőforrások tehát vélhetőleg nem hatnak determinisztikusan. Látunk néhány sajátos – ámde nem váratlan – összefüggést is. Az új ruha vásárlásának szüksége például a fiatalok mellett a nőknél átlag feletti, a televízió szükségességét vallók részaránya pedig a közepes helyzetűek (szakmunkás végzettség; irodai, szakmunkás foglalkozások) véleményeiben átlag feletti elterjedtségű. Végezetül azt is meg kell állapítanunk, hogy a válaszoknak a szórása a különböző ismérvek szerint viszonylag alacsony.

Azt is megvizsgáltuk, hogy milyen a kapcsolat a minimumigények és az adott életkörülmény-összetevőt birtokolók között. A kapcsolat erős, de nem determinisztikus (A2. táblázat).

Az érintett cikkeket nem azért tartják nélkülözhetetlenek, mert rendelkeznek velük, de akik egy cikket nélkülözhetetlenek tartanak, azok átlagot meghaladó mértékben birtokolják azt.

⁷ A két Németország összehasonlításába itt nem tudunk belemenni. Azt feltételezzük, hogy a látott megoszlások mögött a német egyesülés, a sokkal alacsonyabb keletnémet egyenlőtlenségi színvonal és egyéb tényezők húzódnak meg. E kérdésekről bővebben lásd Noll–Habich 2000.

⁸ Az A-val jelölt táblázatokat lásd a cikk végén.

Az arányosított deprivációs index (PDI) és néhány sajátossága

Az arányosított deprivációs index kiszámítása során tehát két tényezőt veszünk figyelembe. Egyrészt mérjük, hogy a már jelzett életkörülmény-összetevők melyikéről mondtak le a kérdezettek a költségvetési korlátaik szűkössége („szeretném, de nem telik rá”) folytán.⁹ Másrészt a költségvetési korlát szűkössége következtében kialakult hiányokat nem azonos súllyal értékeljük, hanem annak megfelelően, hogy a kérdezett népesség milyen arányba tartja azt elengedhetetlennek a tűrhető megélhetéshez. Konkrétan: ha valakinek „nem telik” fürdőszobára, akkor 0,82-vel nő a deprivációs indexe, ha viszont személyi számítógépre, akkor 0,07-tel. Vagy a színes TV kényszerű hiánya 0,46-tal, az új ruha vásárlásának elmaradása pedig 0,16-tal növeli a deprivációs indexet. Végezetül minden egyes háztartás esetében összeadjuk a fenti módon súlyozott kényszerű életkörülmény-hiányokat. E számolás révén jön létre az arányosított deprivációs index. A kiszámolási algoritmusnak megfelelően azok vannak a legjobb helyzetben, akik a legalacsonyabb deprivációsérték-indexszel rendelkeznek a legjobb helyzetűek pedig nagyon alacsony értékkel rendelkeznek.

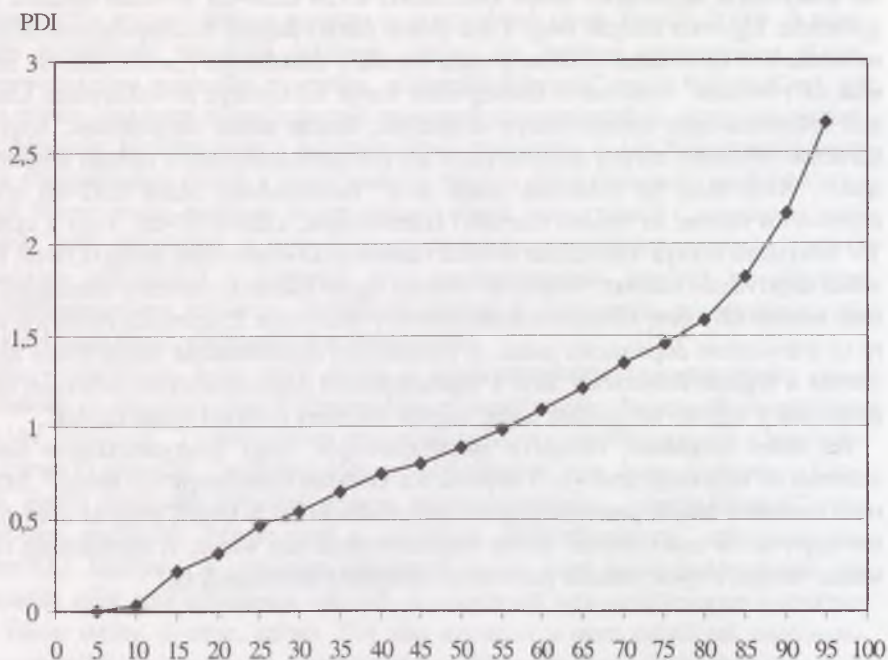
Az index alakulását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Magyarországon nincs számottevő népesség, amelyik 0 deprivációs értékkel rendelkezik (2. ábra).¹⁰ Másrészt a minden ötödik percentilisértéket mutató ábrán azt is látjuk, hogy az arányosított deprivációs index értékei sokáig majdnem lineárisan nőnek. A meredekség változása valahol a nyolcvanadik percentilis környékén következik be.¹¹

⁹ Külön kérdéssorral kérdeztük meg, hogy a kérdezettek a felsorolt itemekkel „rendelkeznek-e”, „szeretnék, de nem telik rá”, vagy „más okból nem rendelkeznek vele”. A kérdésekre adott válaszok megoszlását lásd mellékletben lévő ábránkon.

¹⁰ Németországban a népesség négytizedére jellemző ez (Böhmke–Delhey 1999: 22), pedig – a magasabb súlyokból kifolyólag – ott valaminek a kényszerű hiánya jobban megemeli a deprivációs indexet.

¹¹ A törés meglete érvet jelent a townsendi koncepció használhatósága mellett, amely szerint a szegénység határt ott kell meghúzni, ahol a depriváltság mértéke meredeken emelkedni kezd.

2. ábra

Az arányosított deprivációs index $P_5, P_{10}, P_{15}, \dots, P_{95}$ értékei

Vajon milyen a kapcsolat a jóléti helyzet mérésére gyakran használt ekvivalens jövedelem és a fenti módon kialakított deprivációs index között? Nyilvánvalóan a jövedelmek (erőforrások) növekedésével nő a javak birtoklásának lehetősége és megvásárlásának valószínűsége. A tényleges reláció a várakozásunknak megfelelő: a két változó szignifikáns negatív kapcsolatban áll egymással, minél magasabb valakinek a jövedelme, annál alacsonyabb a deprivációs indexe.

Ugyanakkor a kapcsolat szorossága (-0,33) az általunk vártnál alacsonyabb (ld. 2. táblázat). Azt vártuk ugyanis, hogy a jövedelem szinte egyértelműen meghatározza, hogy a családoknak milyen az ellátottsága. Erről azonban nincs szó! És vélhetőleg nem csak azért, mert esetleg eltérés van a megélhetés alapjairól kialakult többségi vélemény és az egyéni fogyasztási gyakorlat között. Hiszen ha a súlyozatlan (nem arányosított)¹² deprivációs indexet számoljuk ki, akkor sem növekszik a jövedelem és a deprivációs index közötti kapcsolat szorossága (-0,32).

¹² Ebben az esetben minden egyes életkörülmény-összetevő kényszerű hiánya eggyel növeli a deprivációs index értékét.

2. táblázat

Kiválasztott változók korrelációs kapcsolata (Person's)

	Ekvivalens jövedelem	Arányosított deprivációs index	Súlyozatlan deprivációs index
Ekvivalens jövedelem	1		
Arányosított deprivációs index	-0,331	1	
Súlyozatlan deprivációs index	-0,3176	0,8825	1

Vélhetőleg hibáznánk, ha a kapcsolat vártnál alacsonyabb szorosságból a jövedelemen túli tényezők erőteljes hatására gondolnánk. Ennél fontosabbnak tartjuk, hogy a jelenbeli deprivációs helyzetet erőteljesen befolyásolják a múltbeli jövedelmi folyamatok (vö. Gordon 1999). A jövedelmek háztartási dinamikájáról pedig pontos képpünk van az *Magyar Háztartás Panel* adatainak elemzését követően (Spéder 2002). A deprivációs indexben ugyanis több olyan összetevő is szerepel, amely birtoklásához hosszabbtávú megtakarítás szükségeltetik. Alacsony deprivációs érték eléréséhez tartósan stabil jövedelmi helyzet, illetve instabil jövedelmi viszonyok esetén alkalmi magas jövedelem szükséges. Az időbeliség egy másik szempontja: a régebb óta együtt lévő háztartásoknak (az idősebbeknek) több idejük volt az említett tárgyak, életkörülmény-összetevők akkumulálására. Természetesen lehetnek jövedelemen túli tényezők is. Ezek két típusát emeljük ki. Egyrészt az érintettek egyes vagyontárgyakhoz örökség, ajándékozás révén is hozzájuthattak. Másrészt nem zárható ki, hogy egyesek az adott jövedelemmel jobban, akkurátusabban gazdálkodtak. Végül pedig ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy indexünk diszpreferálja az általánosan elfogadottól eltérő életmódot. Ugyanolyan jövedelem esetén ugyanis az kap magasabb deprivációs pontot, aki pénzét a kevesebbek igényei szerint költi. Ezen a helyen vizsgálatunk egyik fő kérdésére kell utalnunk: az érdekel minket, hogy az átlagosnál hátrányosabb helyzetet határozzuk meg, és ehhez egy lehetséges és tartható kiindulópont a többségi vélemény „felülsúlyozása”.

A fenti megfontolások részben megvilágítják, hogy a súlyozott deprivációs index miért nem egyezik meg a családok jelenbeli jóléti helyzetének jellemzésére használt mutatóval, az ekvivalens jövedelemmel. Ebből már az is sejthető, hogy a jövedelmi szegények és depriváltak csoportja se fogja lefedni egymást.

Relatív jövedelmi szegénység és depriváltság

Ahogy a bevezetőben jeleztük, az arányosított deprivációs index egy alternatív (párhuzamos) szegénységi mérték kialakítását teszi lehetővé. Míg ugyanis a jövedelmi szegénység koncepciója, és ezen belül az általunk leggyakrabban használt relatív jövedelmi szegénység a háztartások rendelkezésére álló *erőforrások* felől közelít, addig a deprivációs jellegű szegénységmegközelítések a *megvalósult jólét* koncepciójának felelnek meg: milyen körülmények között, milyen életszínvonalon élnek az emberek. Sajnos a deprivációs jellegű szegénységvizsgálatok sem kerülhetik ki azt a problémát, hogy meghatározzák azon tételek, életkörülmény-összetevők körét,

amelynek hiánya esetén valakit depriválnak, szegénynek kell tekinteni. A gond nem azon esetekkel van, ahol nyilvánvaló a szegénység, hiszen ha valaki semmivel nem rendelkezik, nyilvánvalóan szegénynek tekinthető. De vajon a felsorolt 22 jellemzőből melyek hiánya elégséges vagy szükséges ahhoz, hogy valakit szegénynek tekintünk? A lehatároló, definiáló döntéseket mindig a kutatónak kell megtenni – támaszkodjon saját belátására vagy táplálkozástudományi szakemberek javaslataira. Mi a relatív jövedelmi szegénységnél alkalmazott módszert – határmegállapítási eljárást – használtuk.¹³ Ha jövedelmi szegény az, aki az átlagjövedelem ötven százalékánál kevesebbel rendelkezik, akkor deprivált az, akinek deprivációs indexértéke az átlag kétszerese. A hatvan százalékos jövedelmi szegénység határának pedig a deprivációs index átlagának 1,67-szeresét kitevő deprivációs érték feleltethető meg. A fenti módszer szerint az alábbi szegénységi arányokat és deprivációs értékeket kapjuk (3. táblázat). A hatvan százalékos szegénység határának megfelelő deprivációs határ nagyon közel lehet ahhoz a ponthoz is, amikor a deprivációs értékek elkezdenek erőteljesebben növekedni.¹⁴

¹³ Ez eltér a Böhmke és Delhey (1999) által alkalmazott módszertől.

¹⁴ Megjegyezzük, hogy Townsend vizsgálatai során a jövedelmi helyzet és a depriváltság változójának összefüggése alapján húzta meg a depriváltság határát (Townsend 1979). Ennek objektivitását Pichaurad (1987) vitatta. Ha van töréspont, ami a 2. ábra szerint elképzelhető, akkor az érv a townsendi határmeghúzási koncepció mellett.

3. táblázat**A szegények és depriváltak aránya a népességben, 1999, százalék**

	50%-os határ	60%-os határ
Jövedelmi szegénység	10,2	18,3
Depriváltság	12,4	16,9

Mindkét szegénységekűzőb közel hasonló nagyságrendű népességet „választ le” a teljes népességből. Tudjuk, hogy a két kiinduló változó között kapcsolat van, de nem tudjuk, hogy a két szegénységekűző kategóriát tekintve milyen a közös népesség aránya. A mindkét megközelítés szerint hátrányos helyzetűek – *a jövedelmi szegények és a depriváltak* – az adott kategóriába tartozók kevesebb mint felét teszik ki (4. táblázat).

4. táblázat**Az egyének jövedelmi szegénysége és anyagi depriváltsága, 1999, százalék**

	50 %-os határ	60 %-os határ
Nem szegény	81,6	71,3
Jövedelmi szegény	6,1	10,9
Deprivált	8,3	10,4
Deprivált és szegény	4,1	7,3
Összesen	100	100

Már a korábbiakban jeleztük, hogy nem véletlenül nem esik egybe a jövedelmileg szegény és a deprivált népesség, noha a deprivációs helyzet döntően függ a jövedelmi lehetőségektől. Az eltérés legfontosabb oka a jövedelmek, pontosabban a jövedelmen alapuló jóléti pozíciók ingadozása, fluktuálódása (vö. Spéder 2002), illetve az, hogy az életkörülmények összességében jobban függenek a hosszú időtávot felölelő „permanens jövedelemtől” – ami figyelembe veszi, kisimítja a jövedelemin-gadozásokat. Azaz figyelembe kell venni az életkörülmények kialakításának és kialakulásának idősükségletét. A két anyagilag hátrányos helyzet összevetéséből mindenesetre levonható az a következtetés, hogy vélhetőleg a mindkét megközelítés szerint szegények vannak a legrosszabb helyzetben.

Az egyes társadalmi csoportok – deprivációs és kétszeres szegénységi kockázatainak – vizsgálatát egyszerre végezzük. Táblázataink (A3–A5.), az egyes ismérvek szerint egyszerre négyféle „szegénységkategória” szerinti megoszlást tartalmaznak. E négy szegénységkategória¹⁵ a következő:

- *depriváltak*, akiknek deprivációs indexe magasabb, mint az átlag 1,67 szerese (5/3 szorosa);
- *csak depriváltak*, akik depriváltak, de nem tartoznak a jövedelmi szegények közé;
- *csak jövedelmi szegények*, akiknek ekvivalens jövedelme kevesebb az átlag hatvan százaléknál (háromötöd részénél), de nem depriváltak;
- *szegények és depriváltak*, akik egyszerre tartoznak a jövedelmi szegény és a deprivált kategóriába.¹⁶

A *demográfiai ismérvek* tanulmányozásakor, hasonlóan az eddigi (jövedelmi) szegénységvizsgálathoz, lényeges csoportkülönbségeket láthatunk (A3. és A4. táblázat). Nők és férfiak között az eltérés nem erőteljes, noha kitűnik a nők enyhe hátránya. Ennek oka azon háztartástípusok – egyszemélyes háztartások és egyszülős családok – átlag feletti deprivációs kockázata, ahol a nők felülreprezentáltak. Másik oldalról a legalacsonyabb szegénységkockázatokkal a párok és az „érett családok” rendelkeznek. A nukleáris családok deprivációs veszélyeztetettsége átlag körüli (A4. táblázat). Némileg módosul a kép, ha megvizsgáljuk a gyerekszámot és a legidősebb gyerek életkorát, amit a családciklus egy indikátorának tekintünk. Egyértelműen a gyermektelenek vannak a legelőnyösebb helyzetben, az egy- és kétgyerekesek helyzete kicsit rosszabb az átlagnál, a sokgyerekeseké viszont sokkal rosszabb. Ez egyformán igaz a depriváltság és a kétszeres szegénység szempontjából, hiszen a sokgyerekesek 27 százaléka tekinthető depriváltnak, 16 százaléka pedig kétszeresen szegénynek – amely érték a népességi átlag több mint kétszerese. A családciklust vizsgálva azt látjuk, hogy a legkisebb gyerekek esetében – tehát a családciklus elején – tapasztalható leginkább a magas depriváltság és a kétszeres szegénység is (A4. táblázat). A hét év alatti gyerekekkel rendelkezők közel háromtizede (27%) depriváltnak tekinthető, és 16 százaléka kétszeresen szegény. Hogy a családi életpálya kezdetén sokféle anyagi gondot kell megoldani, az a korcsoportok szerinti megoszlásból is jól látszik. Az életkor növekedésével fokozatosan csökken a depriváltság. Ez azon feltételezésünk helyességére utal, hogy az arányosított deprivációs index egy hosszabb távú anyagi helyzet „lenyomata”. A kizárólag jövedelmi szegénység életkorhoz kötöttsége nem látszik ennyire egyértelműnek.

A *településtípus* vizsgálatával árnyalódik a jövedelmi szegénységről kialakult képünk. Az elemzés előtt érdemes megjegyezni, hogy a jövedelmi szegénységet alkalmazó vizsgálatok vitája során sokszor vetődik fel, hogy a jövedelmi szegénység koncepciója nem veszi figyelembe, hogy az élet városon és falun nem „egyforma drága”, így falun inkább lehet élni az önellátás kiadásmegtakarító módszerével. A deprivációs pozíció vizsgálatakor e kérdéshez is hozzá lehet szólni. Az adatok alapján egyrészt visszaigazolódik, hogy a relatív jövedelmi koncepció alapján számolt

¹⁵ Az egyes típusok között – az első, illetve a második és negyedik között – átfedés van.

¹⁶ Őket a továbbiakban gyakran nevezzük „kétszeresen szegénynek”.

szegénységi ráták a falvaktól – ahol 25 százalékos – a városok és Budapest felé – ahol 7 százalékos – egyértelműen csökkennek (A3. táblázat). Másrészt – ha a depriváltakat vizsgáljuk – azt látjuk, hogy a határvonal a falusiak, illetve a városiak között húzódik meg (A3. táblázat első oszlopa). Ugyanazon táblázat második oszlopából pedig azt látjuk, hogy a „csak” depriváltak részaránya falun és Budapesten a legnagyobb. A falvak és a városok viszonylatában tehát nem látunk evidenciát arra, hogy a falusi önellátó-kiadáscsökkentő életvezetés „irreálissá” tenné a falusiak magas, átlag feletti szegénységkockázatát. A feltételezés azonban csak többváltozós elemzéssel tesztelhető.¹⁷ Ezek alapján megállapítható, hogy a kiadásmegtakarítási stratégiák csak olyan esetekben képesek ellensúlyozni a jövedelmi szegénységkockázatokat (például a kisvárosok és Budapest viszonylatában), ha ezen elmaradások nem nagyok, ha a szegénységkockázatok nem a legmagasabbak.

Végül vizsgáljuk meg a társadalmi tagolódás hagyományos ismérveit. Az *iskolai végzettség* és a deprivációs kockázatok közötti összefüggések egyértelműek (A3. táblázat). Minél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a depriváltak csoportjába kerül. Míg a nyolc általánost el nem végzettek 28 százaléka, addig a felsőfokú végzettségűek 5 százaléka került a hátrányos anyagi helyzettel jellemezhető csoportba.¹⁸ Ugyanez igaz – sőt még egyértelműbben – a kétszeresen szegények (a szegények és depriváltak) csoportjára is. A *foglalkozási csoportokat és a társadalmi helyzetet* megvizsgálva megállapítható – még akkor is, ha egyes rétegekben nagyon alacsony az elemszám, ám a tendenciák egyértelműek –, hogy a „fehérgallérosok” közül szinte senki nem él deprivált anyagi körülmények között, illetve többszörösen hátrányos helyzetben (A5. táblázat). A szakmunkások helyzete is jobb még az átlagosnál, és a foglalkoztatottak közül egyedül a betanított- és segédmunkások foglalkozási rétege él hátrányos, a társadalmi átlagnál rosszabb anyagi körülmények között. Minden szegénységkategóriát tekintve kiemelkedően magas a munkanélküliek szegénységi kockázata. Több mint egyharmaduk (37 %) deprivált, és több mint egynegyedük (27 %) egyszerre szegény és deprivált is. Úgyszintén hátrányosak az otthon a családot ellátó (gyesen lévő, htb.) anyák anyagi életkörülményei. Eddig is tudtuk, hogy jövedelmi pozícióik igen rosszak, ám most azt is látjuk, hogy anyagi életkörülményük sem jobb, hiszen háromtizedük a depriváltak csoportjába került. A második leghátrányosabb helyzetű csoportot alkotják a kétszeresen szegények kategóriáját tekintve. Az öregségi nyugdíjasok társadalma, hasonlóan a szegénységvizsgálatokban megismert eredményekhez, egységesen nem tekinthető hátrányos helyzetűnek. Egyes csoportjait – idős, egyedül élők – a javak akkumulálódása folytán a depriváció vélhetően kevésbé ve-

¹⁷ Három változót felhasználva – iskolai végzettség, korcsoport, településtípus – MCA-elemzést végeztünk. A függő változó az arányosított deprivációs index volt. A modell szignifikáns, úgyszintén az minden változó hatása. Az iskolai végzettség hatása kiemelkedő, a második legfontosabb a korcsoport. Végül leggyengébb hatása a harmadik változónak, a településtípusnak van. A hatás jellege nem lineáris: falusi és budapesti lakóhely növeli a depriváltság mértékét, városi és megyeszékhelyi lakóhely pedig csökkenti – a másik két változó változatlanlansága mellett.

¹⁸ Persze felmerült az a kérdés, hogy nem magas-e az 5 százalékos arány? Nem értékelődött-e le a felsőfokú végzettség? Az arány ennél is alacsonyabb lenne, ha az életkort kontrollálnánk.

szélezteti, mint a jövedelmi szegénység. A rokkantnyugdíjasok viszont az átlagnál rosszabb anyagi körülmények között élnek (A.5. táblázat).

A különböző társadalmi csoportok deprivációs és „kettős szegénységi” vizsgálatát követően egyrészt azt tudjuk összefoglalóan megállapítani, hogy a *népességi véleményen és objektív anyagi helyzeten egyszerre alapuló arányosított deprivációs index* elemzésével a jövedelmi szegénységi vizsgálatokhoz nagyon hasonló eredményeket kaptunk. Nagyon sok olyan társadalmi csoportot találtunk, amelyek mind a jövedelmi szegénység, mind az anyagi depriváció szerint magas kockázatokkal rendelkeznek. Ezek: a sokgyerekesek, a gyereküket egyedül nevelők, a kisgyermekesek, az alacsony iskolai végzettségűek, a munkaerőpiacról kiszoruló munkanélküliek, az otthont ellátók (gyes, htb.) és a rokkantnyugdíjasok. Ugyanakkor két tényező szerint némileg eltér az anyagi helyzeten alapuló depriváció és a jövedelmi szegénységgel érintett csoportok jellege. Míg a jövedelmi szegénység esetén a felnőtt kérdezett kor csak kevésbé számít, az anyagi depriváció annál nagyobb, minél fiatalabb valaki. A településtípust tekintve pedig a településtípus szerepe tér el: a budapesti lakóhely a jövedelmi szegénység esetén csökkenti, az anyagi depriváció esetén növeli a hátrányos helyzetűvé válás kockázatait.

Azt is szeretnénk még hangsúlyozni, hogy kilátástalanul hátrányos helyzetben a „kétszeresen szegények” vannak. Azok, akik hosszú időszakot tekintve nem rendelkeztek annyi erőforrással, hogy megteremtsék az életkörülmények megfelelő körét és szintjét, és akik aktuálisan is igen alacsony forrásokból kénytelenek napi kiadásait fedezni.

Összefoglalás

Dolgozatunkban a szegénységkutatások új irányzatait figyelembe véve egy általános anyagi jóléti indikátor kialakítására tettünk kísérletet. Az „arányosított deprivációs index” egyszerre veszi figyelembe, hogy a családok az életkörülmények mely komponenseivel nem rendelkeznek forráshiányok okán, és azt is, hogy a népesség az adott anyagi hiányokat mennyire tartja elengedhetetlennek a mindennapi megélhetéshez. Az így kialakított anyagi helyzet index erős kapcsolatot mutat az ekvivalens jövedelemmel és a relatív szegénységi helyzettel, de semmiképpen nem tekinthető azonosnak velük. Megítélésünk szerint az anyagi helyzet indexe a családok anyagi helyzetét hosszabb távon méri, egy egész akkumulációs időszakot fed le. Ennyiben inkább a permanens jövedelemmel (Friedman), az *n*-szer szegény változóval (Spéder 2002) lehet rokon. A depriváció és a jövedelmi szegénység összehasonlítása, illetve azok különböző szocio-ökonómiai ismérvek szerinti vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a különböző koncepciók szerinti vizsgálódások nagyon hasonló eredményekhez vezetnek. Különbségek is mutatkoznak, így a koncepciók párhuzamos alkalmazása árnyalja képünket a szegénységről, a hátrányos helyzetről.

Irodalom

- Andorka Rudolf–Spéder Zsolt (1996): Szegénység Magyarországon 1992–1995. *Esély* (4): 25–52.
- Andress, H.-J.–G. Lipsmeier (1995): Was gehört zum notwendigen Lebensstandard und wer kann ihn sich leisten? Ein neues Konzept zur Armutsmessung. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte, B 31–32*: 35–49.
- Atkinson, A. B. (1989): *Poverty and Social Security*. Hempstead: Harvester
- Böhnke, P.–J. Delhey (1999): *Lebensstandard und Armut im vereinten Deutschland*. WZB-Arbeitspapier. FS III. 99–408.
- Bradshaw, J. et al. (1998): *Perceptions of Poverty and Social Exclusion 1998*. Report on Preparatory Results. Bristol: Townsend Centre for International Poverty Research
- Delhey, J.–P. Böhnke–R. Habich–W. Zapf (2001): *The Euromodul. A new instrument for comparative welfare research*. WZB Working Papers FS III. 01–401.
- Ferge Zsuzsa (2000): A társadalom pereme és az Európai Unió. In Ferge Zsuzsa: *El-szabaduló egyenlőtlenségek*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület
- Gordon, D.–C. Pantazis (eds.) (1997): *Breadline Britain in the 1990s*. Aldershot: Ashgate
- Gordon, D. (1999): *The Scientific Measurement of Poverty: Recent Theoretical Advances*. Paper presented at the Seebohm Rowntree Centenary Conference, University of York, 18–20. March, 1998.
- Halleröd, B.–J. Bradshaw–H. Holmes (1997): Adapting the consensual definition of poverty. In: *Gordon–Pantazis 1997*, 213–234.
- Kronauer, M. (1998): „Social exclusion” and „underclass” – new concepts for the analysis of poverty. In Andress (ed.): *Empirical Poverty Research in Comparative Perspective*. Aldershot: Ashgate, 51–76.
- Noll, H.-H.–R. Habich (Hg.): (2000): *Vom Zusammenwachsen einer Gesellschaft. Analysen zur Anglichung der Lebensverhältnisse in Deutschland*. Frankfurt am Main: Campus
- Pichaud, D. (1987): Problems in the definition and measurement of poverty. *Journal of Social Policy*, 16 (2): 125–146.
- Spéder Zsolt (2002): *A szegénység változó arcai*. Budapest: Századvég
- Townsend, P. (1979): *Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Standard of Living*. Harmondsworth: Penguin
- Zapf, W. (1994): *Modernisierung, Wohlfahrtsentwicklung und Dransformation*. Berlin: sigma

Melléklet: táblázatok és ábrák

A1. táblázat

A túrhető életkörülményekhez az alábbi összetevőket elengedhetetlennek tartók részaránya egyes szocio-ökonómiai jegyek szerint, százalék

Ismérvek	Életkörülmények						
	Külön szoba	WC/fürdő	évente üdülés	új ruha	színes TV	meg-takarítás	PC
Korcsoport							
18–39 év	42	86	20	20	41	34	8
41–59 év	51	82	21	17	52	31	8
60– év	40	75	9	8	46	25	3
Nyolc ált. alatt	37	68	5	6	40	17	1
Nyolc általános	42	78	10	16	45	25	4
Szakmunkás	47	80	12	16	50	31	5
Középfok	48	90	31	19	46	37	9
Felsőfok	48	93	30	18	45	42	18
Felsővezető*	57	93	37	31	36	60	19
Értelmiségi	44	93	30	16	39	42	16
Irodai	51	91	29	21	52	35	14
Önálló	54	91	33	25	51	40	16
Alsóvezető*	42	97	35	22	33	41	14
Szakmunkás	49	84	19	15	50	37	4
Betanított munkás	43	81	15	16	48	25	4
Munkanélküli	48	80	13	13	40	25	5
Gyes/gyed	45	79	16	24	46	27	10
Öregségi nyugdíjas	43	80	11	10	49	26	3
<i>Jövedelmi szegénység</i>							
Nem szegény	44	82	18	15	46	31	7
Szegény	45	72	8	13	40	23	4
<i>Mintaátlag</i>	45	82	17	16	46	30	7

*50 alatti elemszám

A2. táblázat

Az adott életkörülmény összetevőt birtokolók és azokat elengedhetetlennek tartók megoszlása, százalék

Életkörülmény összetevők	Az adott item van és nélkülözhetetlen	Nélkülözhetetlennek tartja
Külön szoba	50	79
WC/fürdő	87	94
Egyhetes üdülés	37	52
Autó	38	87
Színes TV	48	98
Mosógép	46	90
Megtakarítás	53	47
Vendéglátás	28	61

A3. táblázat

A meghatározott szegénységtípusokba tartozók aránya az egyes társadalmi csoportokban 1., százalék

	Összes deprivált	Csak deprivált	Csak jövedelmi szegény	Szegény és deprivált
<i>Nem</i>				
Férfi	15	7	12	8
Nő	19	13	10	7
<i>Korcsoport</i>				
-29 év	23	12	10	12
30-39 év	19	13	13	7
40-49 év	16	5	15	12
50-59 év	15	12	12	4
60-69 év	14	13	7	2
70- év	10	7	7	3
<i>Településtípus</i>				
Falu	22	13	14	11
Város	15	7	13	9
Megyeszékhely	10	8	9	3
Budapest	14	12	3	2
<i>Iskolai végzettség</i>				
Nyolc általános alatt	28	13	8	16
Nyolc általános	24	12	16	12
Szaktudás	17	12	11	6
Középfok	9	7	8	2
Felsőfok	5	4	5	1
Összesen	17	10	11	7

A4. táblázat

A meghatározott szegénységtípusokba tartozók aránya az egyes társadalmi csoportokban 2., százalék

	Osszes deprivált	Csak deprivált	Csak jövedelmi szegény	Szegény és deprivált
<i>Gyerekszám</i>				
Nincs	14	11	8	3
1	20	9	15	12
2	19	9	14	11
3+	27	10	19	16
<i>Családtípus</i>				
Egyedül	14	13	3	2
Pár	11	7	7	4
Egyszülős	28	16	17	13
Nukleáris	18	9	15	9
Három generáció	19	11	11	9
Felnőtt gyerek és szülők	11	9	7	3
Egyéb	23	14	14	10
<i>Legidősebb gyerek kora</i>				
–6 év	27	12	11	16
7–14 év	21	9	18	13
15–18 év	21	10	16	11
19–24 év	9	5	10	8
Összesen	17	10	11	7

A5. táblázat

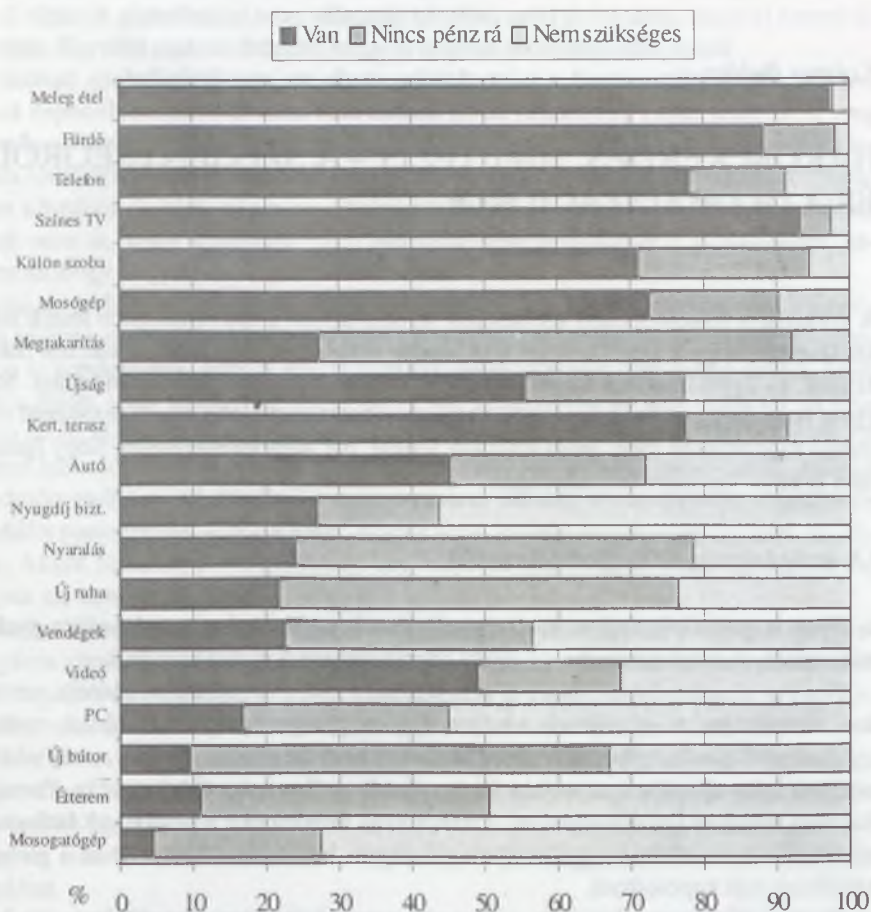
A meghatározott szegénységtípusokba tartozók aránya az egyes társadalmi csoportokban 3., százalék

Foglalkozási csoportok és társadalmi helyzetek	Összes deprivált	Csak deprivált	Csak jövedelmi szegény	Szegény és deprivált
Felsővezető*	(0)	(0)	(0)	(0)
Értelmiségi*	(10)	(7)	0	3
Irodai	8	13	5	
Önálló*	3	3	14	0
Szakmunkás	13	11	8	2
Betanított munkás	23	14	15	9
Munkanélküli	37	13	21	27
Gyes/gyed*	29	12	18	17
Öregségi nyugdíjas	10	9	4	1
Rokkantnyugdíjas	27	13	18	14
Tanuló*	16	9	2	4
Összesen	17	10	11	7

*100 alatti elemszám

A1. ábra

Mivel rendelkeznek a magyar családok?



Forrás: Euromodul, NKI.